

Homofobia – lęk przed homoseksualizmem¹

Homophobia – fear of homosexuality

Irmina Szczepaniak

Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji,
Wydział Stosowanych Nauk Społecznych
i Resocjalizacji, Uniwersytet Warszawski
e-mail: i.szczepaniak@student.uw.edu.pl

ABSTRAKT

Niniejszy artykuł dotyczy zjawiska homofobii w polskich realiach. Obszerna część teoretyczna została wzbogacona badaniami jakościowymi – wywiadami swobodnymi z osobami nieheteronormatywnymi na temat przemocy, dyskryminacji oraz innych trudności życiowych. Analiza materiału badawczego pozwoliła potwierdzić wysoki stopień homofobii bezpośredniej w badanych przez autorkę przypadkach, ale również tej pośredniej wymierzonej w ogół społeczności LG. W artykule zaprezentowano problemy, z jakimi muszą zmagać się osoby homoseksualne w Polsce. Oprócz badań autorskich w tekście przedstawiono również materiał badawczy pochodzący z nieopublikowanego jeszcze raportu Centrum Badań nad Uprzedzeniami.

Słowa kluczowe

homoseksualizm, homofobia, dyskryminacja, przemoc, nieheteronormatywność, LGBT, LG, gej, lesbijka

ABSTRACT

This article is about homophobia in Polish realities. An extensive theoretical element was also supplemented by qualitative research – interviews with homosexuals about violence, discrimination and other hardships. Analysis of the research material confirmed the high level of direct homophobia in cases with which the subjects were dealing, but also indirect homophobia which is targeted toward whole LGBT community. This article presents a range of problems which have to be faced by homosexuals in Poland. The article, besides the author's own research, also consists of research material from the unpublished report of the Center for Research on Prejudice.

Keywords

homosexuality, homophobia, discrimination, violence, non-heteronormativity, LGBT, LG, gay, lesbian

1 Niniejszy artykuł stanowi skróconą i zmodyfikowaną wersję pracy magisterskiej pt. „Zjawisko homofobii a jakość życia osób homoseksualnych w Polsce” obronionej w 2019 r. w Instytucie Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego.

Wstęp

Homofobia jest zjawiskiem, z którym osoby homoseksualne (dalej także: LG, LGBT), zwłaszcza te wyoutowane, mierzą się niemal każdego dnia – w domu, w szkole/pracy, na ulicy. Zjawisko to jest wielowymiarowe – mieści w sobie szereg rodzajów destrukcyjnych zachowań. Niektóre z homofobicznych zachowań, jakich doświadczają osoby nieheteronormatywne, w przekonaniu sprawców mają być tylko „niewinnym żartem”, inne z kolei bywają dramatyczne w skutkach. Bez względu na intencje piętnowanie osób o innej niż dominująca orientacji seksualnej jest niedopuszczalne. Niepokoi jednak, że nadal zdarzają się przypadki przemocy seksualnej, pobic czy psychicznego gnębienia osób nieheteronormatywnych, na skutek których dochodzi nawet do samobójstw. Poza wielowymiarową homofobią bezpośrednią uwidoczniają się także ataki pośrednie – wymierzone w całą społeczność LG. Media regularnie ukazują mniejszości seksualne niekorzystnie, wręcz karykaturalnie. Sprawy LGBT od zawsze budziły kontrowersje, a takie tematy mają największy zasięg. Środki masowego przekazu niejednokrotnie manipulują informacjami, do których społeczeństwo ma najłatwiejszy dostęp, czego skutkiem jest pogłębianie zjawiska homofobii. Co więcej, panuje jawne przyzwolenie na mowę nienawiści oraz pomówienia w przestrzeni publicznej – za przykład mogą służyć komentarze w mediach społecznościowych, a także wypowiedzi polskich polityków i duchownych. To z kolei jest krzywdzące dla nieheteronormatywnej części społeczeństwa, która nie stanowi przecież odrębnego bytu, lecz grupę jednostek równych tym o orientacji heteroseksualnej. Dyskryminujące dla społeczności LG jest również lekceważenie ich praw (regulacje w zakresie związków i przestępstw/mowy nienawiści) oraz wynikające z tego trudności życiowe. Choć w dzisiejszych czasach *coming out* staje się coraz częstszy, to ukrywanie własnej orientacji seksualnej (z obawy przed możliwymi nieprzyjemnościami) jest nadal częścią życia osób nieheteronormatywnych.

Ostatnimi czasy debata publiczna coraz częściej skupia się na kwestiach dotyczących mniejszości seksualnych. Kwestie tego typu są wciąż obecne zwłaszcza w prawicowych mediach, których celem jest dewaluacja osób o innej orientacji seksualnej (np. film *Inwazja*). Równie wiele homofobicznych treści znaleźć można w internecie – ich obserwacją i eliminacją sukcesywnie stara się zajmować Centrum Monitorowania Zachowań Rasistowskich i Ksenofobicznych. Wobec wymienionych okoliczności autorka za interesujące uznała zgłębienie kwestii homofobii, z którą zderza się znaczna część osób nieheteronormatywnych w Polsce. Obrona tematyka jest szczególnie ważna ze względu na swoją aktualność i stale rosnące społeczne zainteresowanie kwestiami mniejszości seksualnych. Podjęcie rozważań wynika z zainteresowania problematyką LGBT, które zapoczątkował staż w Centrum Badań nad Uprzedzeniami Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego (dalej: CBU), a także obserwacja trwającej od wielu lat wojny ideologicznej między środowiskami liberalnymi i konserwatywnymi. Szczególnie cennym aspektem pracy nad niniejszym artykułem było pozyskanie wiedzy na temat zdarzeń homofobicznych i trudności życiowych, jakich doświadczają osoby nieheteronormatywne.

Tekst składa się z trzech części. Pierwsza dotyczy lęku przed homoseksualizmem. Rozpoczynają ją rozważania na temat zjawiska homofobii – jej definicji oraz krótkiej charakterystyki. Następnie autorka opisała zachowania homofobiczne zgodnie z podziałem na: przemoc fizyczną, psychiczną, seksualną, domową oraz dyskryminację. Klasyfikacja ta została poparta wieloma cytatami pochodzącymi z materiału badawczego CBU. Część druga dotyczy metodologii badań. Autorka określiła przedmiot badań – zjawisko homofobii, a także cel badawczy, tj. ukazanie, jak bardzo zjawisko homofobii może utrudniać życie osobom nieheteronormatywnym. Następnie wskazała problemy i hipotezy badawcze. W dalszej kolejności autorka pokrótce opisała metodę, technikę oraz narzędzie badawcze. Na końcu opisana została organizacja badań, tj. sposób dotarcia do respondentów oraz próba badawcza. Artykuł puentuje część trzecia – analiza wyników badań własnych. Autorka opisała tam przebieg badań, społeczno-demograficzną charakterystykę badanych oraz wywiady z respondentami na temat homofobii i trudności życiowych. Ostatnią część stanowią wnioski z przeprowadzonych badań.

Choć kwestia homofobii jest coraz częściej poruszana w polskim dyskursie, zarówno w piśmiennictwie naukowym, jak i środkach masowego przekazu, to nie jest jeszcze rozpowszechniona tak, jak chociażby w innych państwach europejskich. Nawet jeśli pojawiają się raporty czy artykuły, to ich zasięg jest zazwyczaj ograniczony.

1. Lęk przed homoseksualizmem

1.1. Homofobia

Mimo że w 1973 r. Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne postanowiło usunąć zjawisko homoseksualizmu z wykazu chorób², zjawisko homofobii nadal występuje. Żyjemy w społeczeństwie, w którym zakłada się, że każda osoba jest heteroseksualna – jest to tzw. norma heteroseksualna. Sfery tej dotyczy podział na normalne i nienormalne, na *out-group* i *in-group*. Normalni są tylko heteroseksualiści – my – *in-group*, a resztę stanowią homoseksualiści – oni – *out-group*³. W Polsce wyraźnie widać przekonanie o wyższości jednej orientacji seksualnej, tj. heteroseksualnej, a zjawisko takie bywa określane jako „heteroseksizm”⁴. Homofobia jest silnie połączana z heteroseksizmem – jak pisze Suzanne Pharr:

homofobia jest skutecznym narzędziem seksizmu, ponieważ wspiera ją potężna broń – heteroseksizm. Heteroseksizm tworzy dobre warunki do rozwoju homofobii, bo przyjmuje, że świat jest heteroseksualny i że musi taki być, a władzę i przywileje takiego świata przedstawia jako normę⁵.

Homofobia to termin ukuty przez George’a Weinberga na przełomie lat 60. i 70. XX w.⁶ Zjawisko to definiowane jest w literaturze przedmiotu jako bezpodstawny lęk wobec osób homoseksualnych⁷. Zachowania homofobiczne wymierzane w osobę LG stoją w sprzeczności z jej poczuciem wolności⁸, a to stanowi pogwałcenie przepisów podstawowych aktów prawnych. Artykuł 31 ust. 2 Konstytucji RP brzmi bowiem: „Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje”⁹.

Homofobia może mieć wiele wymiarów, czasem występuje w formie przemocy, np. psychicznej, fizycznej czy seksualnej, innym razem może być to dyskryminacja, np. w miejscu pracy czy podczas świadczenia różnego rodzaju usług¹⁰. Zdarzenia homofobiczne mogą dotyczyć zarówno bezpośrednio, tj. jednostkę, jak i pośrednio, gdy są wymierzone w całą społeczność – dzieje się tak chociażby w przypadku Marszów Równości¹¹. Według Suzanne Pharr homofobia może mieć bardzo dużą siłę. Skala i natężenie tego rodzaju zachowań mogą sprawić, że osoby LG żyć będą w stresie i strachu, zagrożone będzie ich poczucie wolności

2 G. Weinberg, *Ludzie zorientowani homoseksualnie w społeczeństwie*, przeł. J. Jaworski, Softpress, Poznań 1991, s. 11.

3 K. Dunin, *Fałszywi przyjaciele. Pożądana asymilacja czy asymilacja pożądania?* [w:] Z. Sypniewski, B. Warkocki (red.), *Homofobia po polsku*, Sic!, Warszawa 2004, s. 21.

4 J. Wycisk, *Homofobia jako źródło zagrożeń dla bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w szkole*, „Dziecko Krzywdzone” 2018, t. 17, nr 1, s. 98.

5 S. Pharr, *Homofobia – narzędzie seksizmu*, przeł. B. Kozak, Fundacja Autonomia, Kraków 2008, s. 26.

6 J. Wycisk, *Homofobia...*, op. cit., s. 97.

7 *Homofobia i dyskryminacja z powodu orientacji seksualnej i tożsamości płciowej w państwach członkowskich UE. Część II, Sytuacja społeczna*, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Wiedeń 2009, s. 29, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-hdgo-report-part2_pl.pdf [dostęp: 19.01.2020].

8 S. Pharr, *Homofobia...*, op. cit., s. 15.

9 Art. 31 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalonej przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjętej przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisanej przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

10 *Praca z osobami pokrzywdzonymi przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową. Praktyczny przewodnik*, Warszawa 2018, s. 18, http://www.lgbthatecrime.eu/handbook/pdf/Web_Working%20with%20Victims_pl.pdf [dostęp: 19.01.2020].

11 Z. Sypniewski, B. Warkocki, *Homofobia po polsku*, Sic!, Warszawa 2004.

i bezpieczeństwa¹². Tak było chociażby w bardzo nagłośnionym przypadku nastolatka (Kacper, 14 lat), który nie potrafił znieść homofobicznych prześladowań i w efekcie popełnił samobójstwo¹³. Warto zastanowić się nad źródłem tak skrajnych postaw. Niektórzy naukowcy twierdzą, że są one wytworem narzuconego społecznie heteroseksistowskiego porządku. Mówi się, że zjawisko homofobii znacznie częściej pojawia się u ludzi o wyraźnie konserwatywnych postawach seksualnych i religijnych, a także tych, którzy mają nastawienie rasistowskie i seksistowskie¹⁴. Inni badacze stoją na stanowisku, że homofobia może wynikać z obawy o własny (niechciany) homoseksualizm albo też ze strachu, że pewne wartości ulegną zepsuciu¹⁵. Istnieje też pogląd, zgodnie z którym to brak edukacji jest powodem wyzwalania tak wielu negatywnych postaw¹⁶.

Homofobiczne zachowania wobec grupy LG najczęściej przejawiane są przez heteroseksualnych mężczyzn, uważa się bowiem, że dzieje się tak z uwagi na tradycyjno-kulturową definicję męskości. Powołując się na inny czynnik warunkujący homofobię – wiek – można stwierdzić, że bardziej homofobiczne jest pokolenie starsze aniżeli młodsze. Zdobyte wykształcenie wpływa na omawiane zjawisko następująco: im jest niższe, tym większy jest poziom homofobii i na odwrót¹⁷.

Homofobia dotyka nie tylko osoby homoseksualne (co logicznie powinno wynikać z definicji). Zachowań homofobicznych doznać mogą także mężczyźni o innych niż powszechnie przyjęte (typowo męskie) zainteresowania, np. ci wykonujący profesje artystyczne czy dbający o wygląd. Chłopcy w wieku szkolnym także mogą doświadczyć przemocy motywowanej homofobią, wystarczy, że np. nie udzielają się na zajęciach wuefu, nie grają w piłkę itd.¹⁸

Skalę homofobii możemy oszacować, kiedy przeanalizujemy postawy Polaków wobec zjawiska homoseksualizmu. Najnowszy raport CBOS-u z 2019 r. wskazuje: jedynie 14% respondentów traktuje homoseksualizm w sposób normalny, 24% jest przeciwnych tolerancji wobec homoseksualizmu¹⁹. Przypuszczać można, że część par homoseksualnych publicznie udaje, że ich związki to tylko przyjaźnie. Jest to prosty sposób na uchylenie się od homofobicznych zachowań²⁰.

12 S. Pharr, *Homofobia...*, op. cit.

13 E. Turlej, *Kacper. Samobójstwo, które wstrząsnęło Polską*, Newsweek, 24.09.2017, <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/samobojstwo-nastoletniego-kacpra-nie-wytrzymal-przesladowan/h35pjds> [dostęp: 20.12.2018].

14 M.H. Chruszczewski, *Pomimo homofobii* [w:] M. Baer, M. Lizurej (red.), *Z odmiennej perspektywy. Studia queer w Polsce*, Arboretum, Wrocław 2007, s. 141–142.

15 G. Weinberg, *Ludzie...*, op. cit., s. 6, 9.

16 R. Biedroń, *Wprowadzenie do raportu* [w:] G. Czarnecki (red.), *Raport o homofobicznej mowie nienawiści w Polsce*, Kampania Przeciw Homofobii, Warszawa 2009, s. 11, https://www.kph.org.pl/publikacje/homofobiczna_mowa_nienawisci.pdf [dostęp: 19.01.2020].

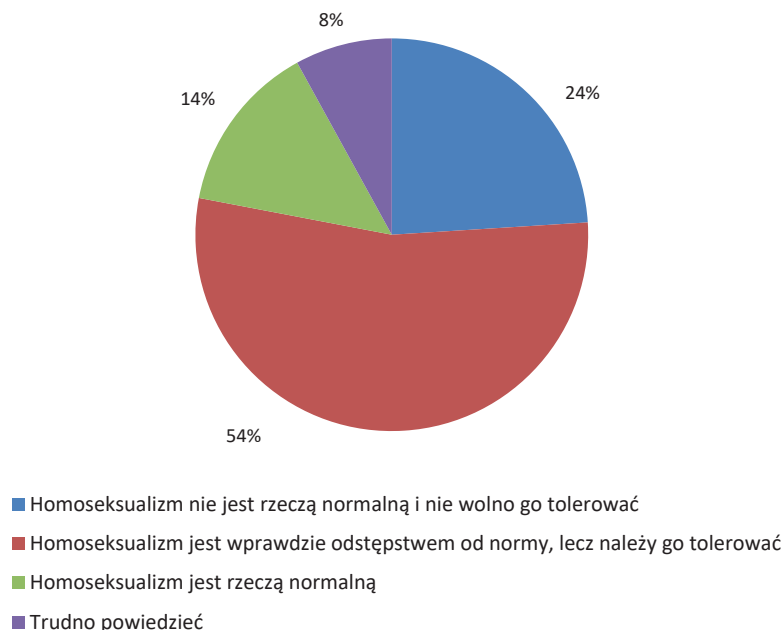
17 M.H. Chruszczewski, *Pomimo...*, op. cit., s. 142–143.

18 Ibidem, s. 143–144.

19 CBOS, *Stosunek Polaków do związków homoseksualnych*, „Komunikat z Badań” 2019, nr 90, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_090_19.PDF [dostęp: 25.01.2020].

20 *Homofobia i dyskryminacja...*, op. cit., s. 40–41.

Wykres 1. Stosunek Polaków do homoseksualizmu w 2019 r.

Źródło: CBOS, *Stosunek Polaków do związków homoseksualnych*, „Komunikat z Badań” 2019, nr 90, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_090_19.PDF [dostęp: 25.01.2020].

Przedstawiciele UE podkreślają, że zachowania homofobiczne są godzeniem w prawa człowieka²¹. Jak powiedział komisarz UE, Vladimir Špidla na konferencji w Montrealu, która dotyczyła praw mniejszości seksualnych:

Poszanowanie praw osób, niezależnie od ich orientacji seksualnej, jest jednym z głównych kryteriów poszanowania praw człowieka w ogóle [...] przede wszystkim należy dalej walczyć w każdy możliwy sposób ze stereotypami i uprzedzeniami. Uważam, że homofobia to szczególnie odrażająca i nieuzasadniona forma uprzedzenia²².

1.2. Rodzaje zachowań homofobicznych

Jak zostało wspomniane powyżej, na homofobię składać się może wiele zachowań. Zazwyczaj jednak ze zjawiskiem tym wiąże się jedno skojarzenie – przemoc. Przemoc jest coraz większym problemem otaczającej nas rzeczywistości: nastąpiło zauważalne nasilenie tego zjawiska, a także rozpowszechnienie go w wielu sferach życia²³. Warto w tym miejscu zastanowić się, czym w ogóle jest przemoc. Zjawisko to określane jest jako relacja pomiędzy pewnymi jednostkami, przy czym jedna ze stron dysponuje większą siłą i wykorzystuje ją wobec innej (np. w sposób fizyczny, psychiczny). Element nierównowagi sił jest cechą charakterystyczną tego zjawiska, bez niego nie ma przemocy²⁴. Osoby stosujące przemoc działają w sposób intencjonalny – aby

21 *Walka z dyskryminacją ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową*, UNIC Warsaw – Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, 16.05.2013, <http://www.unic.un.org.pl/strony-2011-2015/nowa-strona:-dyskryminacja-ze-wzgledu-na-orientacje-seksualna-i-tozsamosc-plciowa/2441> [dostęp: 7.01.2019].

22 *Homofobia i dyskryminacja...*, op. cit., s. 24.

23 W. Jedlecka, *Formy i rodzaje przemocy*, „Wrocławskie Studia Erazmiankie” 2017, z. XI, s. 13.

24 J. Rudniański, *Klasyfikacja, źródła i ocena przemocy w stosunkach międzyludzkich* [w:] B. Hołyst (red.), *Przemoc w życiu*

doprowadzić do krzywdy drugiej osoby. Co więcej, choć zdają sobie sprawę, jakie skutki mogą wyniknąć z ich zachowania, to dokonują tych czynów, zadając ból i cierpienie²⁵.

Grupami szczególnie narażonymi są np. dzieci, kobiety, a także osoby o pewnej charakterystycznej cesze, przez którą przemoc może być wyzwalana. Pod tym względem należy zwrócić uwagę na osoby starsze czy niepełnosprawne. Ofiary mogą być różnorodne, tak samo jak rozmaite mogą być rodzaje zachowań, jakich dopuszczają się na nich sprawcy²⁶. Najbardziej znaną klasyfikacją jest podział na przemoc werbalną, fizyczną i seksualną, ostatnio coraz częściej zwraca się także uwagę na przemoc ekonomiczną²⁷. Zdarza się także, że niektóre zachowania przemocowe mogą się na siebie nakładać, wskutek czego dochodzi do zaistnienia kilku rodzajów przemocy, np. psychicznej i fizycznej.

Osoby homoseksualne także są grupą, która doświadcza zachowań przemocowych. Tego rodzaju zjawisko ma specjalną nazwę – „przemoc motywowana uprzedzeniami”. W tym wypadku chodzi o uprzedzenia względem orientacji seksualnej (nawet domniemanej)²⁸. Organizacje LGBT mniej więcej co dwa lata tworzą raporty z badań dotyczące zjawiska przemocy na osobach homoseksualnych. Najświeższą analizą jest *Sytuacja społeczna osób LGTB w Polsce. Raport za lata 2015–2016*. Warto wspomnieć, że w raporcie tym szacowano skalę przemocy – ankieta była kierowana do osób LGBT ogólnie, a nie tylko do tych, które faktycznie doznały przemocy. Opracowanie ujawnia zatrważający odsetek osób, które doznały jakiegoś rodzaju przemocy – 70% (dane te uwzględniają także osoby BTA – biseksualne, transpłciowe i aseksualne)²⁹. Miejsce doświadczania przemocy jest najczęściej powiązane ze środowiskiem LGBT – np. kluby czy wydarzenia takie jak Parada Równości. Do takiej przemocy dochodzi także w przestrzeni publicznej, np. na ulicy, w środowisku szkolnym i pracowniczym, w internecie. Co ważne, w większych miastach nie zdarza się to tak często, jak w mniejszych ośrodkach. Jeśli chodzi o sprawców – największą część (34,33%) stanowiły osoby nieznajome (bliżej nieokreślone), później koledzy lub koleżanki (20,55%), kibice (10,10%) oraz bliscy niespokrewnieni (9,54%) i członkowie rodziny (5,86%)³⁰. Badania te zostały wykonane z wykorzystaniem kwestionariusza udostępnionego na stronie Kampanii Przeciw Homofobii, wzięły w nich udział 10 704 osoby³¹.

codziennym, Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej, Cinderella Books, Warszawa 1997, s. 5–6.

25 J. Helios, W. Jedlecka, *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 15–16, https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/80015/Wspolczesne_oblicza_przemocy.pdf [dostęp: 19.01.2020].

26 E. Krajewska-Kułak, K. Kowalcuk, A. Kułak-Bejda, A. Guzowski, W. Kułak (red.), *Różne barwy przemocy. Praca zbiorowa*, Uniwersytet Medyczny w Białymstoku, Białystok 2016, s. 6.

27 Por. J. Helios, W. Jedlecka, *Współczesne...*, op. cit., s. 18.

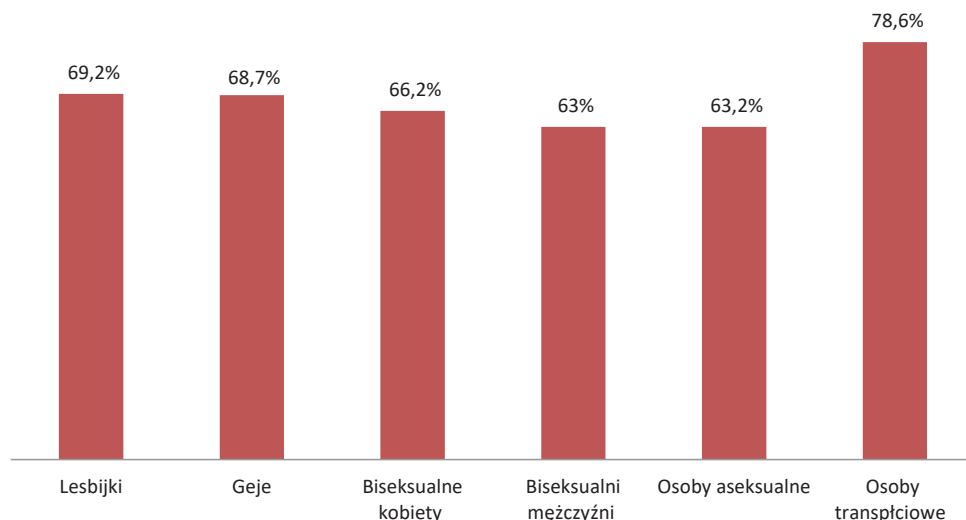
28 Por. M. Świder, M. Winiewski, *Sytuacja społeczna osób LGTB w Polsce. Raport za lata 2015–2016*, Kampania Przeciw Homofobii, Warszawa 2017, s. 71, <https://kph.org.pl/wp-content/uploads/2017/11/Sytuacja-spoeczna-osob-LGBTa-w-Polsce.pdf> [dostęp: 19.01.2020].

29 Por. *Praca z osobami pokrzywdzonymi...*, op. cit., s. 24.

30 Por. M. Świder, M. Winiewski, *Sytuacja...*, op. cit., s. 78–81.

31 Ibidem, s. 9–12.

Wykres 2. Doświadczenie przemocy przez osoby LGBT w latach 2015–2016

Źródło: M. Świder, M. Winiewski, *Sytuacja społeczna osób LGTB w Polsce. Raport za lata 2015–2016*, Kampania Przeciw Homofobii, Warszawa 2017, s. 73, <https://kph.org.pl/wp-content/uploads/2017/11/Sytuacja-spoeczna-osob-LGBTa-w-Polsce.pdf> [dostęp: 19.01.2020].

Znaczna większość ofiar wcale nie informuje o tym policji³². Badania Mirosławy Makuchowskiej wykazały, że jedynie 9,7% badanych zdecydowało się skierować sprawę do organów ścigania. Jest to niepokojące, ponieważ problem przemocy na osobach LG staje się przez to jeszcze mniej widoczny³³. I tak np. w 2015 r., zgodnie z oficjalnymi statystykami policji, w Polsce nie doszło do żadnego przestępstwa na skutek homofobii – jest to sprzeczne z danymi Kampanii Przeciw Homofobii³⁴. Do przestępstw oczywiście dochodzi, jednak są rzadko zgłaszane. Jak mówi prawnik KPH, Paweł Knut, dzieje się tak, ponieważ policja niepoprawnie kwalifikuje motywację sprawcy napastników³⁵. Można więc zawierzyć danym organizacji LGBT, które wiedzą nt. zgłaszania przestępstw czerpią od samych zainteresowanych. Powołując się ponownie na raport za lata 2015–2016: z aż 3122 wydarzeń policji zgłoszone zostały tylko 104 przypadki³⁶.

1.2.1. Przemoc fizyczna wobec osób homoseksualnych

Przemoc fizyczna to jeden z rodzajów przemocy, charakteryzuje go wykorzystanie siły fizycznej, które przejawia się naruszeniem netykalności osoby³⁷. Może polegać np. na uderzaniu, duszeniu, kopaniu, szarpaniu i wielu innych, podobnych zachowaniach, których skutkiem będzie (lub może być) uszkodzenie ciała³⁸. Takie działania niekorzystnie wpływają na psychikę ofiary: mogą doprowadzić do życia w lęku i strachu, wysokiego poziomu stresu, PTSD (inaczej: zespół stresu pourazowego), napadów paniki i innych zaburzeń, np. bezsenności³⁹.

32 *Praca z osobami pokrzywdzonymi...*, op. cit.

33 E. Pietruczuk, *Przestępstwa z nienawiści wobec osób LGBT*, „Przegląd Prewencyjny” 2012, nr 5, s. 31–32.

34 *W Polsce nie ma homofobii? Raport OBWE dotyczący przestępstw z nienawiści*, Kampania Przeciw Homofobii, 17.11.2016, <https://kph.org.pl/w-polsce-nie-ma-homofobii-raport> [dostęp: 9.01.2019].

35 O. Maya, *Policja: W Polsce nie ma przestępstw motywowanych homofobią. Organizacje praw człowieka protestują: 53 przypadki*, na: Temat, 18.11.2016, <https://natemat.pl/194853,policja-w-polsce-nie-ma-przestepstw-motywowanych-homofobia-organizacje-praw-czlowieka-protestuja-53-przypadki> [dostęp: 12.01.2019].

36 Por. M. Świder, M. Winiewski, *Sytuacja...*, op. cit., s. 81.

37 Por. J. Helios, W. Jedlecka, *Współczesne...*, op. cit.

38 *Rodzaje przemocy*, Niebieska Linia, <http://www.niebieskalinia.info/index.php/przemoc-w-rodzine/8-rodzaj-przemocy> [dostęp: 9.01.2018].

39 Ibidem.

Raport za lata 2015–2016 wykazał, że przemocy fizycznej doświadcza 12,84% osób LG (a także BTA). Jest to jedyny rodzaj przemocy, który ma większy procent zgłaszalności organom ścigania (27,3%) – z uwagi na ciężar czynu⁴⁰. Centrum Badań nad Uprzedzeniami Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego zajmowało się także analizą ilościowo-jakościową zachowań homofobicznych wobec osób LG, z której wynikało, że przemoc fizyczna nie jest dominującym typem przemocy – najczęściej mniejszość homoseksualna doświadcza przemocy psychicznej. Przemoc z użyciem siły fizycznej to domena mężczyzn – najczęściej nieznajomych. Ataków fizycznych najczęściej doświadczają homoseksualni mężczyźni w przestrzeni publicznej. Wśród zgromadzonych przez CBU danych znalazły się następujące opisy zdarzeń dotyczących napaści fizycznej⁴¹:

Szedłem wieczorem z moim chłopakiem ulicą Kruczą, gdy zostaliśmy zaatakowani przez parę (k+m), ponieważ panu nie spodobało się, że chłopak idzie obok mnie, oraz fakt, że nosiłem skórzaną torbę na ramiona. Ten facet zaczął mnie kopać, krzyczeć, a gdy się wyrwałem, zaczął nas wyzywać na cały głos na ulicy tekstami „pedały do gazu, wy pedały pierdolone”⁴².

Zostałem brutalnie pobity przez pięciu napastników, bez bardziej poważnych obrażeń fizycznych, lecz dalej cierpię z powodu syndromu stresu pourazowego (napady strachu, ciągły lęk podczas przebywania w miejscach publicznych, natrętne myśli).

Gościu powiedział mi „pedale przestań się lansować na mieście” i mi strzelił w twarz [...].

Wychodziliśmy z klubu gejowskiego wraz z chłopakiem i znajomym. Mężczyzna podszedł do mnie i bez żadnej zapowiedzi rzucił mnie na ulicę [...].

Narodowiec [...] podbiegł do mnie, zaczął szarpać za koszulkę, połamał okulary wiszące na niej i krzyczał [cytuje] „jeszcze jeden głupi uśmiech, ty kurwa lewacka, spedalona szmato” i popchnął mnie na ziemię [...].

Używanie przemocy fizycznej zostawia po sobie najczęściej widoczne ślady, jednak nie ulega wątpliwości, że fizyczne oznaki to nie wszystko. Napaść fizyczna to także skutki psychiczne, które są z reguły niezauważalne dla oka przeciętnego obserwatora. Osoby doznające takich ataków niejednokrotnie czują, że wpłynęły one na ich życie – mogą wycofywać się z pewnych aktywności, unikać konkretnych miejsc, czuć strach, lęk⁴³.

1.2.2. Przemoc psychiczna ze względu na domniemaną orientację seksualną

„Przemoc psychiczna to sytuacja, w której sprawca sprawuje psychologiczną kontrolę nad ofiarą”⁴⁴. Ze zjawiskiem tym ściśle wiąże się uderzenie w godność człowieka⁴⁵. Formami okazywania przemocy psychicznej są takie zachowania, jak: wyzywanie, grożenie, podawanie nieprawdziwych informacji na temat danej osoby (w formie plotek), nabijanie się, ignorowanie, szantażowanie⁴⁶, izolowanie jednostki np. od

40 Por. M. Świder, M. Winiewski, *Sytuacja...*, op. cit., s. 76, 81.

41 Niepublikowany materiał badawczy Centrum Badań nad Uprzedzeniami nt. zdarzeń przemocowo-dyskryminacyjnych wobec osób LGBT, badania przeprowadzone w latach 2017–2018 – raport w przygotowaniu.

42 Wszystkie wypowiedzi zapisane kursywą pochodzą z niepublikowanego materiału badawczego Centrum Badań nad Uprzedzeniami nt. zdarzeń przemocowo-dyskryminacyjnych wobec osób LGBT, zgromadzonego podczas badań przeprowadzonych w latach 2017–2018. Obecnie przygotowywany jest raport na ten temat.

43 Niepublikowany materiał..., op. cit.

44 J. Helios, W. Jedlecka, *Współczesne...*, op. cit., s. 20.

45 Ibidem, s. 18.

46 *Rodzaje przemocy...*, op. cit.

danych grup, nagminne krytykowanie, zawstydzanie. Zjawisko przemocy emocjonalnej jest trudne do uchwycenia, ponieważ nie zostawia widocznych oznak, tak jak dzieje się w przypadku przemocy fizycznej⁴⁷. Jednak jej konsekwencje zdrowotne bywają tak samo poważne⁴⁸. Można tutaj chociażby wymienić: obniżenie samooceny jednostki, stres, bezsenność, życie w lęku i strachu, syndrom sztokholmski, syndrom wyuczonej bezradności, różnego rodzaju choroby (psychosomatyczne)⁴⁹.

Przeglądając się materiałowi statystycznemu dotyczącemu przemocy werbalnej, można wywnioskować, że doświadczyło jej aż 63,72% badanych osób LG (+BTA). Z groźbami (które w tych statystykach zostały ujęte oddzielnie) zmierzyło się 33,95% osób LG (+BTA)⁵⁰.

Z przeprowadzonej wspólnie z CBU analizy wynika, że przemocy psychicznej wobec osób LG najczęściej dopuszczały się osoby obce (mężczyźni) i że dochodziło do niej w przestrzeni publicznej, np. na ulicy. Przemoc psychiczna najczęściej polegała na wyzwiskach i nieprzyjemnych komentarzach⁵¹.

Jechałyśmy z moją dziewczyną autobusem, trzymałyśmy się za ręce. Nietrzeźwy mężczyzna z przodu zauważył to [...] zaczął wykrzykiwać „powybijałbym was, lesby”.

Wychodziłem z gejowskiego baru w Warszawie [...] dwóch mężczyzn [...] skomentowało, że „wychodzę z tego pedalskiego lokalu”, zaczęli coś opowiadać o „rozepchanych odbytach” i „dławieniu się chujem”. Szli za mną przez jakiś czas, ale potem zawrócili. Bardzo się bałem.

Gdy szłam chodnikiem za ręce ze swoją dziewczyną, dres minął nas, odszedł sto metrów, po czym obrócił się i krzyknął „wypierdalać lesby, tu jest Polska, nie Europa!”.

Klasa, domyślając się mojej orientacji po ścięciu włosów na krótko, nazywała mnie: „klasową lesbą” albo „klasowym homosiem”.

Innym przykładem jest cytat mieszczący się w niniejszej kategorii, który nie był luźno rzuconą obelgą czy przytykiem. Do zdarzenia doszło pomiędzy osobą homoseksualną a rodzicami jej partnerki. Można dowiedzieć, że wypowiedź ta stanowi swego rodzaju dehumanizację jednostki⁵².

Rodzice partnerki – katolicy zagorzali – twierdzili, że jestem z patologicznej rodziny, i porównali mnie do psa, a moje uczucia do najniższych zwierzęcych instynktów.

Groźby były także liczną kategorią, która pojawiła się w analizie przemocy psychicznej. Dotyczyły one ataku fizycznego, a stosowały je osoby obce⁵³.

Jedna osoba z mojej uczelni publicznie na portalu społecznościowym pod moim postem zaczęła pisać, że homoseksualizm to wynaturzenie [...] Skończyło się na wiadomościach prywatnych do mnie i do mojej partnerki, żebyśmy uważały na naszym osiedlu na nożowników [...].

47 J. Helios, W. Jedlecka, *Współczesne...*, op. cit., s. 19.

48 *Przemoc psychiczna tak samo groźna jak fizyczna*, Focus, 21.10.2015, <https://www.focus.pl/artykul/przemoc-psychiczna-tak-samo-grozna-jak-fizyczna> [dostęp: 12.01.2019].

49 *Rodzaje przemocy...*, op. cit.

50 Por. M. Świder, M. Winiewski, *Sytuacja...*, op. cit., s. 76.

51 Niepublikowany materiał..., op. cit.

52 Ibidem.

53 Ibidem.

Kobieta na ulicy zaczepiła mnie i moją partnerkę, grożąc pobiciem, a później policją i mówiąc, że „takich to powinno się izolować i leczyć”.

Szantaże wobec osób LG to także popularna praktyka. Jak się okazuje, najczęściej związane są z groźbą ujawnienia orientacji⁵⁴.

Kolega powiedział, że wyjawি wszystko na mój temat całej szkole, żeby zniszczyć mi życie za to, że nie chciałem jego jako partnera [...].

Koleżanka z pracy, domyślał się która, znalazła moje ogłoszenie na kk, które zawierało moje zdjęcie. Napisała do mnie, obrażała, szantażowała. Chciała wysłać moje ogłoszenie na maila wspólnego firmy [...].

Innym rodzajem przemocy psychicznej opisywanym w raporcie było wyśmiewanie. Zjawisko to silnie koreluje z ignorowaniem osoby homoseksualnej i izolowaniem się od niej⁵⁵.

Moja prywatna rozmowa na Skypie została nagrana, a następnie opublikowana na portalu społecznościowym, następnie zostałam wyśmiana przez rówieśników w szkole.

Wyśmiewanie się ze mnie, ośmieszanie mnie przed wszystkimi, przez co nikt nie chciał się ze mną zadawać [...].

W szkole nigdy nie potwierdziłam mojej orientacji, ale też jej nie zaprzeczyłam i bywałam ośmieszana przez moje koleżanki z klasy. Było to ciągłe outowanie mnie i śmianie się, co dla nich prawdopodobnie było niezmiernie śmieszne.

Równie przemocowym zjawiskiem mieszczącym się w kategorii przemocy psychicznej było rozpowszechnianie plotek o danej osobie⁵⁶.

Do mojego ojca został wysłany list, w którym „życzliwy” opisywał moje rzekome puszczanie się za pieniądze.

W ostatnim czasie słyszę opinie, że sypiam z różnymi osobami [...]. Jest to dosyć ciekawe, zważając na to, że jestem dziewicą.

Osoby LG często także nazywa się chorymi lub też mówi im, że powinni podjąć leczenie⁵⁷.

Osoba z mojego otoczenia, mająca świadomość mojej orientacji seksualnej, na wieść o podjęciu przeze mnie pracy z dziećmi i młodzieżą, niejednokrotnie nazywała mnie kolejnym Trynkiewiczem oraz swoimi komentarzami sugerowała u mnie zachowania pedofilskie.

54 Ibidem.

55 Ibidem.

56 Ibidem.

57 Ibidem.

Otrzymałem pocztą kserokopię książki Homoseksualizm i nadzieja dotyczącej „leczenia” homoseksualności, według której moja orientacja jest wyleczalnym zaburzeniem psychicznym.

Innym zachowaniem, które daje się zakwalifikować jako przemoc psychiczna, jest cyberprzemoc – nowy rodzaj przemocy, do której dochodzi w internecie. Jest ona o tyle wygodna dla sprawcy, że umożliwia mu działanie anonimowe (w niektórych przypadkach). Informacje rozpowszechniane za pomocą internetu mają tendencję do bardzo szybkiej migracji – cały hejt rozprzestrzenia się momentalnie. Żyjemy w czasach, kiedy coraz bardziej zwraca się uwagę na treści obecne w cyberprzestrzeni, jednak są przypadki, gdy kontrola nad przemocą werbalną w sieci (np. tajne grupy, prywatne rozmowy, trudno dostępne fora) jest utrudniona. Co więcej, obrażając osobę pośrednio, przez internet, nie można dostrzec tego, jak reaguje, co może przynieść fatalne skutki – utratę granic w zachowaniu⁵⁸.

Tego rodzaju zachowania to niemal standard dla osób LG. Sprawcy najczęściej dokonują przemocy za pomocą Facebooka⁵⁹.

Przezywano i obrażano za moimi plecami, głównie w konwersacji grupowej na Facebooku, gdzie znajdowała się większa część mojej klasy.

Pisali do mnie na Facebooku, atakowali moje konta i zgłaszali je. Wypisywali mnóstwo obraźliwych postów na mój temat.

Ktoś pisał z fałszywego konta na Facebooku i wyzywał mnie. Odnosił orientacji właśnie.

Czasem zdarza się, że osoby homoseksualne doświadczają pośredniej przemocy psychicznej, tj. wymierzonej nie bezpośrednio w nich, lecz ogół grupy LG. Świadczą o tym cytaty zaczerpnięte m.in. z portalu społecznościowego – Facebook: „Zboczeniec i pederasta Biedroń – męska prostytutka [...] To ludzkie śmiecie [...] że też go w swoim czasie jego nieszczęsna mamusia nie wyskrobała”⁶⁰. „Pedały z Polski won to nie kraj dla zboczeńców i brudasów pedały jebane do gazu”⁶¹. „PiS nie jest wcale taki zły. Dzięki PiS nie ma w Polsce ciapatych małp, a homosie i reszta odpadów nie ma praw do wychowywania dzieci np. [...]”⁶². Potwierdza to także zgromadzony materiał badawczy CBU:

Komentarze w mediach społecznościowych, niegdyś pogrozki, ogólnie na całe społeczeństwo lgbtq m.in. „pedały do gazu”, „zetniemy głowy”.

Do przypadków przemocy psychicznej wobec osób homoseksualnych dochodzi często także z udziałem osób publicznych. I tak np. znany ksiądz dr hab. Dariusz Oko powiedział kiedyś w wywiadzie: „Geje to oczywiście najbardziej rozpustna grupa ludzi. Nie jest znana inna grupa, która byłaby tak rozpustna, może

58 E. Wojtasik, *Cyberprzemoc – charakterystyka zjawiska* [w:] idem (red.), *Jak reagować na cyberprzemoc. Poradnik dla szkół*, wyd. 2 popr., Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa [2010], s. 6–7, https://www.edukacja.fdds.pl/cb0428e3-c0d8-47cb-8508-1b865100a1f9/Extras/ksiazka-jak_reagowac_na_cyberprzemoc-FDDS-12042017.pdf [dostęp: 19.01.2020].

59 Niepublikowany materiał..., op. cit.

60 Mariusz Pierwszy, Ośrodek Monitorowania Zachowań Rasistowskich i Ksenofobicznych – Facebook, 13.02.2019, <https://www.facebook.com/osrodek.monitorowania/photos/a.137368036438338/917507888424345/?type=3&theater> [dostęp: 8.03.2019].

61 Sławomir Artemiak, Ośrodek Monitorowania Zachowań Rasistowskich i Ksenofobicznych – Facebook, 11.02.2019, <https://www.facebook.com/osrodek.monitorowania/photos/a.137368036438338/916565135185287/?type=3&theater> [dostęp: 9.03.2019].

62 Bartek Żrebicki, Ośrodek Monitorowania Zachowań Rasistowskich i Ksenofobicznych – Facebook, 5.02.2019, <https://www.facebook.com/osrodek.monitorowania/photos/a.137368036438338/912899242218543/?type=3&theater> [dostęp: 9.03.2019].

poza prostytutkami, które często z przymusu mają wielu klientów”⁶³. Janusz Korwin-Mikke stwierdził z kolei: „Są rzadkie przypadki, że dwóch homosiów chce żyć razem [...], ale powtarzam, nikt im nie broni (jeśli panu chodzi o spadek itd.) zawrzeć spółki cywilnej [...]”⁶⁴. Wreszcie – Lech Wałęsa:

L.W.: Ja sobie nie życzę, żeby ta mniejszość, z którą się nie zgadzam [...], żeby mi wychodziła na ulicę i moje dzieci, moje wnuki bałamuciła jakimiś tam mniejszościami [...].

Dziennikarz: [...] Chciałby pan, żeby poseł homoseksualista siedział w ostatnich ławach, tak?

L.W: Tak, a nawet jeszcze tam za murem, na tyle, ile sobą reprezentuje⁶⁵.

Ksiądz Marek Drzewiecki o homoseksualizmie mówi w sposób następujący:

Celem działania stowarzyszeń lesbijek, homoseksualistów, biseksualnych, transeksualnych i plus – do tego plus należą inne mniejszości tak zwane seksualne, czyli mogą należeć pedofile, zoofile, nekrofile, mówmy o tym głośno. Otóż celem tego typu stowarzyszeń jest doprowadzenie do sytuacji, w której młodzież i dorośli będą nieplodnymi erotomanami [...] To są ludzie, którzy chcą seksualizować wszystkich [...]”⁶⁶.

Nie ulega wątpliwości, że uderzanie jakimkolwiek sposobem w ludzką psychikę może spowodować bardzo poważne konsekwencje. Najgorsze jest to, że do tego rodzaju sytuacji może dojść tak naprawdę wszędzie – w przestrzeni publicznej (na ulicy, w autobusie, pod klubem, w szkole itd.). Oprócz pojawienia się uczucia lęku, dużego poziomu stresu, może także dojść do syndromu wyuczzonej bezradności – osoby ciągle doświadczające dręczenia stają się w pewnym momencie bierne i przyjmują ataki bez żadnej obrony. Pogorszony stan psychiczny może wpływać także na zaniżenie samooceny, brak pewności siebie, poczucie odizolowania, inności, odrzucenia⁶⁷.

1.2.3. Przemoc seksualna na osobach nieheteronormatywnych

Przemoc seksualna określana jest jako „zmuszenie kogoś do poddania się czynnościom o charakterze seksualnym bez jej/jego zgody”⁶⁸. Przemoc seksualna uderza w poczucie intymności człowieka. Istnieje kilka form tego zjawiska, np. zgwałcenie, zmuszanie do stosunku, molestowanie seksualne, wyśmiewanie ciała partnera oraz jego zachowań w sferze seksualnej. Tak jak każdy rodzaj przemocy, tak i ten może nieść za sobą wiele konsekwencji dla osoby poszkodowanej. Można tutaj wymienić zarówno te fizyczne, jak i psychiczne: ślady na ciele (np. siniaki), zaburzone postrzeganie własnej osoby (niska samoocena), brak wiary we własną atrakcyjność, cierpienie, wycofanie, strach, minimalizowanie (czasem całkowite unikanie) czynności seksualnych, uprzedzenia do płci – tej, która wyrządzała przemoc seksualną⁶⁹.

Zachowania takie wymierzane są również wobec osób LG. Według raportu za lata 2015–2016 przemoc seksualna dotknęła 14,11% badanych (a także osób BTA). Jest to jeden z mniejszych odsetków, mimo

63 L. Dołęgowska, *Ks. dr Dariusz Oko dla Frondy: Przerazająca prawda o gejach i gender*, Fronda.pl, <http://www.frona.pl/a/ks-dr-dariusz-oko-dla-frondy-bylem-w-skandalistach-zeby-mowic-prawde-o-gejach-i-gender,88707.html> [dostęp: 26.02.2019].

64 Młody z Prawicy, *Janusz Korwin-Mikke – O gejach i homoseksualistach [Najlepsze wypowiedzi]*, YouTube, 10.05.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=QBLRBncSttY> [dostęp: 24.11.2018].

65 Patriogeneral, *Lech Wałęsa o gejach*, YouTube, 1.03.2013, <https://www.youtube.com/watch?v=BsNqORI78JU> [dostęp: 24.11.2018].

66 Radio Plus Radom, *Bilans Dnia – ks. Marek Drzewiecki*, YouTube, 14.03.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=qdou6LoDo0A> [dostęp: 7.04.2019].

67 Niepublikowany materiał..., op. cit.

68 *Przemoc seksualna wobec dzieci. Informator dla rodziców i opiekunów*, Pełnomocnik Rządu do spraw Równego Traktowania, s. 3, https://przemoc.gov.pl/uploads/50/broszura%20A5%20DRUK_1434481791.pdf [dostęp: 19.01.2020].

69 *Rodzaje przemocy...*, op. cit.

wszystko do zachowań takich nadal dochodzi i nie należy ich ignorować⁷⁰. W materiale badawczym CBU przemoc seksualna została podzielona na kilka kategorii. Jedną z nich było usiłowanie zgwałcenia⁷¹:

Pijany mężczyzna [...] po dowiedzeniu się, że jestem w związku z osobą tej samej płci, próbował mnie wykorzystać seksualnie, ponieważ jego zdaniem seks z osobą innej płci w takiej sytuacji nie jest zdradą. Do gwałtu nie doszło tylko dzięki chwilowej szarpaninie i dość szybkiej ucieczce.

Innym równie niebezpiecznym zachowaniem o podłożu seksualnym jest napaść seksualna, która polega na dotyku wbrew woli danej osoby. Cechą charakterystyczną dla napaści seksualnej jest jednorazowość, co różni ją od molestowania seksualnego, które jest zachowaniem powtarzającym się. Do napaści seksualnych dochodzi również wobec osób LG. Na podstawie zgromadzonego materiału badawczego można stwierdzić, że większość z nich dokonywana jest przez mężczyzn, często będących pod wpływem alkoholu⁷².

Pijani mężczyźni zaczepiali i dotykali mnie i moją dziewczynę na ulicy.

Miało to miejsce w klubie, podczas tańca byłam dotykana po brzuchu i pośladkach przez jakiegoś mężczyznę pomimo moich wyraźnych protestów. Dopiero interwencja słowna ze strony mojego kolegi pomogła rozwiązać sytuację.

Molestowanie seksualne zgodnie z polskim prawem to sytuacja, do której dochodzi na gruncie pracy. Jednak w analizie CBU za molestowanie seksualne uznawane były wydarzenia, do których dochodziło wszędzie (nie tylko w pracy). Istotny był tu wspomniany już czynnik powtarzalności. Przypadki molestowania seksualnego również przytrafiały się osobom LG⁷³.

Mój wieloletni przyjaciel chciał, żebym stała się hetero i molestował mnie przez jakiś czas, ciągle namawiając do seksu.

Przemoc seksualna powoduje upokorzenie, naruszenie godności i intymności osoby. Zdarzenia takie powinny być zgłaszane organom ścigania. Biorąc pod uwagę bardzo niski poziom zgłaszalności przestępstw przeciwko seksualności, szczególne zadania przypisuje się aktywistom, którzy powinni uczyć na kwestie tego typu⁷⁴. Społeczeństwo powinno być bardziej edukowane, żeby powszechna stała się świadomość, jakie sytuacje mogą zostać zakwalifikowane jako przemoc seksualna.

1.2.4. Przemoc domowa wobec osób homoseksualnych

Kolejnym zjawiskiem jest przemoc domowa. Określa się ją jako: „zamierzone i wykorzystujące przewagę sił działanie skierowane przeciw członkowi rodziny, które narusza prawa i dobra osobiste, powodując cierpienie i szkody”⁷⁵. Oprawca realizuje swoje cele, sięgając po przemoc. Niejednokrotnie zdarza się, że swoje zachowania traktuje jako coś dobrego dla ofiary – coś, co ma jej pomóc⁷⁶. Przemoc domowa jest zjawiskiem o tyle przykrym, że wymierzana jest przez osoby bliskie, na które się liczy i od których oczekuje się wsparcia⁷⁷.

70 M. Świder, M. Winiewski, *Sytuacja...*, op. cit.

71 Niepublikowany materiał..., op. cit.

72 Ibidem.

73 Ibidem.

74 M. Świder, M. Winiewski, *Sytuacja...*, op. cit., s. 81.

75 J. Młyński, *Przemoc w rodzinie – skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2012, t. 4, nr 2(7), s. 143.

76 Ibidem, s. 143–144.

77 Niepublikowany materiał..., op. cit.

Przemoc domowa to podkategoria przemocy wyróżniana ze względu na miejsce, w którym do niej dochodzi, i relacje, które łączą sprawców i ofiary – odbywa się ona w domu, a stosowana jest przez rodzinę. Rodzaje przemocy wykorzystywane przez takiego oprawcę domowego mogą być rozmaite. Bardzo często jest ona zróżnicowana – tj. obejmuje zarówno przemoc psychiczną, fizyczną, jak i seksualną. Osoby LG dosyć często doświadczają przemocy domowej: ich rodziny, nie mogąc się pogodzić z orientacją seksualną ich syna/córki, czasem okazują to w negatywny sposób⁷⁸. Mówi się, że nawet 15% przypadków przemocy na osobach LG zdarza się w ich domach rodzinnych⁷⁹.

Z analizy danych zgromadzonych przez CBU wynika, że najwięcej przypadków przemocy domowej dotyczyło przemocy psychicznej⁸⁰.

Od czasu mojego coming outu w domu jestem wiecznie poniżana, obrażana, ośmieszana przez rodziców. Szantażują mnie, że powiedzą rodzinie o mojej orientacji i rodzina się mnie wyrzeknie. Codziennie słyszę od nich negatywne komentarze na temat mojej orientacji.

Nie muszę nawet wychodzić z domu, żeby dowiedzieć się więcej na swój temat; otóż jestem chora, nienormalna, zagubiona, hańba dla rodziny, co będzie, jeśli ktoś z dalszej rodziny (poza rodzicami, bratem, siostrą) się dowie, wstyd, niszczy tę rodzinę, wszystkich unieszczęśliwiam, jestem okropną egoistką, bez wstydu, bez sumienia [...].

Moja babcia postanowiła zadzwonić do mnie i powiedzieć, że rodzice nie powinni mnie kochać, powinienam wyjechać za granicę, rodzice nie powinni opłacać mi nauki w szkole wyższej [...].

Zdając sobie sprawę z tego, czego ze strony obcych ludzi doświadczają osoby LG na ulicach, w autobusie, pod klubem, w szkole, powinno się uświadamiać rodziców osób LG, aby przy całym tym hejcie to oni byli wsparciem dla swoich dzieci⁸¹. Przemoc ze strony członków rodziny może niejednokrotnie spowodować poważniejsze konsekwencje niż ta wymierzana przez osoby nieznajome. Właśnie dlatego, że dokonują jej osoby najbliższe. Osoby LG, czując się odrzucone i skrzywdzone przez rodziców (lub innych członków rodziny), mogą odczuwać wiele negatywnych i przytłaczających emocji i stanów, co może bardzo negatywnie oddziaływać na psychikę takich jednostek. W cięższych przypadkach może nawet skutkować zaburzeniami psychicznymi, np. zaburzeniami adaptacyjnymi, zespołem stresu pourazowego, depresją, fobią społeczną itd.⁸² Doświadczanie przemocy domowej może skutkować również zniszczeniem więzi i relacji społecznych – z partnerem, z rodziną, ze znajomymi. Osoba taka odczuwa bezsilność, nie kontroluje swoich emocji w sposób poprawny – może być nerwowa, agresywna, gniewna⁸³.

1.2.5. Dyskryminacja osób nieheteronormatywnych

Dyskryminacja to zjawisko często dyskutowane w przestrzeni publicznej. *Słownik języka polskiego PWN* określa ten termin jako: „prześladowanie poszczególnych osób lub grup społecznych albo ograniczanie ich praw ze względu na rasę, narodowość, wyznanie, płeć itp.”⁸⁴. Mimo że zasada zakazu dyskryminacji sta-

78 Ibidem.

79 P. Kościński, „Kieszonkowe dawałem, jak byłaś normalna”. Rozmowa o przemocy domowej wobec osób LGBT, Gazeta Wyborcza, 25.05.2017, <http://wyborcza.pl/7,75398,21861143,kieszonkowe-dawalem-jak-bylas-normalna-rozmowa-o-przemocy.html> [dostęp: 14.02.2019].

80 Niepublikowany materiał..., op. cit.

81 Ibidem.

82 K. Goryczka, *Wpływ przemocy w rodzinie na rozwój zaburzeń psychicznych*, Więć Jestem! Studencki Serwis Rozwoju, 2.10.2014, <http://www.wiecjestem.us.edu.pl/wplyw-przemocy-w-rodzinie-na-rozwoj-zaburzen-psychicznych> [dostęp: 4.01.2019].

83 M. Czarkowska, *Skutki przemocy w rodzinie*, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Bielsku Podlaskim, 6.11.2017, <http://www.pcpbelskpodlaski.pl/pomoc-spoeczna/skutki-przemocy-w-rodzinie> [dostęp: 14.02.2019].

84 *Dyskryminacja*, Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/dyskryminacja;2555760.html> [dostęp: 15.02.2019].

nowi fundament prawa Unii Europejskiej, nadal zdarzają się nieprzyjemne przypadki jej łamania. Mówiąc o dyskryminacji w Polsce, można powołać się na art. 32 Konstytucji RP dotyczący równości wobec prawa. Nieprzestrzeganie przepisu tego artykułu stanowi właśnie przejaw dyskryminacji⁸⁵. Jak wynika z definicji dyskryminacji, może być ona dokonywana z powodu posiadania jakiegokolwiek „niepożądanego” według osoby dyskryminującej cechy lub upodobań, np. określonej orientacji seksualnej, choroby, religii, poglądów politycznych, wieku, rasy itd. Zjawisko to dzieli społeczeństwo na tych lepszych i gorszych, co jest bardzo niesprawiedliwe i uciążliwe⁸⁶.

Dyskryminacja dokonuje się wskutek stygmatyzacji – odrzucenia pewnych osób z powodu nadanej im etykiety, postrzegania ich tylko przez pryzmat takiego zaszufładowania, traktowania ich jako obcych, innych. To zjawisko z kolei bierze się ze stereotypów. Istnienie określonych przesądów na temat pewnych grup społecznych może znacznie wpływać na dokonywanie działań dyskryminacyjnych. Stereotypy są zazwyczaj negatywne, są powodem nieprzyjemnego nastawienia do danych grup⁸⁷. Zjawisko dyskryminacji może przejawiać się w wielu sferach, takich jak m.in.: nierównościowe traktowanie osób wobec prawa (dodawanie pewnym osobom obowiązków lub pozbawianie ich praw), niejednakowe szanse na wybór partnera lub niejednakowe możliwości zakładania rodziny, zróżnicowane traktowanie osób w zatrudnieniu, widoczne różnice w dostępie do pewnych dziedzin życia: edukacji, ochrony zdrowia, kultury, usług itd., a także różnice w dostępie do miejsc zamieszkania (np. niewynajmowanie mieszkania osobom o pewnej cesze)⁸⁸.

Osoby nieheteronormatywne niejednokrotnie doświadczają zachowań dyskryminacyjnych, jednak prawo polskie nie chroni ich przed tego rodzaju doświadczeniami (w Konstytucji nie ma takiego zapisu). Naczelnym aktem prawnym, w którym bierze się pod uwagę orientację seksualną danej osoby, jest Kodeks pracy. To w prawie pracy znaleźć można wzmiankę na temat ochrony osób z uwagi na ich orientację seksualną (jakąkolwiek – heteroseksualną, biseksualną, homoseksualną). Istnieje także tzw. ustawa antydyskryminacyjna, również chroniąca osoby przed dyskryminacją ze względu na orientację seksualną. Więcej narzędzi prawnych w tym zakresie nie ma⁸⁹.

Osoby LG skarżą się na szereg zachowań dyskryminacyjnych, w poradniku prawnym *Przeciwko dyskryminacji* znaleźć można takie przykłady, jak: nieprzyznanie osobie pracy z uwagi na jej orientację seksualną; uzależnienie zdobycia stanowiska od przedstawienia zaświadczenia o HIV, AIDS (jeśli są to zawody, w których się nie wymaga całkowitej dokumentacji zdrowotnej); wyśmiewanie, poniżanie pracownika z uwagi na jego upodobania seksualne; nieuzasadnione wyrzucenie z pracy osoby LG z powodu jej coming outu; podjęcie decyzji o odmowie pobierania krwi od osoby homoseksualnej; gorsze traktowanie osób LG w środowisku szkolnym (wyśmiewanie, komentowanie, przedstawianie osób homoseksualnych jako chorych); niewyrażenie zgody na taniec pary jedнопłciowej (poloneza na studniówce); odmówienie przyjęcia do hotelu itp. osób LG⁹⁰. Za przejawy dyskryminacji uznaje się także: wyrzucenie osoby lub pary osób LG np. z pubu, restauracji z powodu jej/ich homoseksualności; uniemożliwianie kontaktu z partnerem (jego obecności) podczas udzielania świadczenia zdrowotnego (a także nieprzekazywanie informacji na temat zdrowia partnera)⁹¹.

Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej przeprowadziła badania dotyczące dyskryminacji osób LGBT, z których wynikało, że aż 47% badanych spotkało się ze zjawiskiem dyskryminacji osobiście⁹². W pol-

85 A. Olmińska, *Dyskryminacja jako przykład nierównego traktowania pracownika*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2017, nr 17, s. 337.

86 A. Winiarska, W. Klaus, *Dyskryminacja i nierówne traktowanie jako zjawisko społeczno-kulturowe*, „Studia BAS” 2011, nr 2(26), s. 9–10.

87 Ibidem, s. 16–21.

88 Ibidem, s. 23–24.

89 Por. K. Bogatko, A. Drabarz, K. Śmiszek, *Przeciwko dyskryminacji. Poradnik prawny*, Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa 2013, s. 13–15, http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1029/przecwi_dyskryminacji_-_poradnik_prawny.pdf [dostęp: 19.01.2020].

90 Ibidem, s. 33–34.

91 *Przeciw dyskryminacji. Poradnik Rzecznika Praw Obywatelskich*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013, s. 26, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/BIULETYN_RPO_Materialy_nr_78.pdf [dostęp: 19.01.2020].

92 *Doświadczenia osób LGBT z dyskryminacją i przestępstwami z nienawiści w UE i Chorwacji*, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Wiedeń, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2013_lgbt-survey-factsheet_pl.pdf [dostęp: 19.01.2020].

skim raporcie za lata 2015–2016 również zwrócono uwagę na kwestię dyskryminacji osób LG. Pod uwagę wzięto m.in. sposób traktowania tej mniejszości przez służbę zdrowia oraz urzędy i inne miejsca publiczne. Okazało się, że wskaźnik dyskryminacji był dosyć wysoki: dla służby zdrowia osiągnął 75,8%, natomiast dla urzędów i innych miejsc publicznych – 78,2%. W raporcie wymieniono także kilka przykładów sytuacji dyskryminujących, było to np. lekceważenie osoby homoseksualnej przez służbę zdrowia i przepisywanie leków na różnego rodzaju choroby weneryczne, a nie na rzeczywiste dolegliwości pacjenta; stwierdzenie przez lekarza, że osłona chroniąca genitalia jest niepotrzebna podczas RTG nogi, ponieważ pacjent to osoba homoseksualna – i tak nie będzie miał potomstwa, nawet lepiej, żeby nie miał. Do innych przypadków dochodziło w urzędach i innych miejscach publicznych: pewien wójt, który zobligował się pomóc osobie w sprawie przyznania mieszkania, wycofał się, kiedy dowiedział się o orientacji seksualnej tej osoby; kapłani, katecheci i ministranci dopuszczali się często dyskryminacji (np. na lekcjach religii), nazywając osoby homoseksualne podludźmi itd.⁹³

W materiale zgromadzonym przez CBU znalazły się wypowiedzi dotyczące dyskryminacji, które podzielono na minikategorie: odmowa świadczeń, odmowa pracy lub awansu. Poniżej zamieszczono kilka wypowiedzi osób badanych.

Kierowca autobusu w Warszawie zatrzymał się na przystanku, wyłączając silnik i mówiąc do pasażerów, że dalej nie pojedzie. Zapytany przez jadących, normalnie powiedział, że jedna osoba jadąca jest lesbijką, bo widział, jak się żegnałam z koleżanką na przystanku. Wszyscy pasażerowie czekali ponad godzinę na kolejny autobus.

Aplikowałam o pracę jako animator [...] Mam bogate doświadczenie w tej pracy, szczegółowo opisane w cv oraz liczne referencje. W cv zawarte są również informacje na temat publikacji artykułów, m.in. [...] na temat sytuacji mniejszości [...]. Okazało się, że „zainteresowania feministyczne” są przeszkodą w pracy z dziećmi, a gdy wprost zapytano mnie, jaki jest mój stosunek do grupy lgbtq, i przyznałam, że do niej należę, podziękowano mi.

Odmówiono mi awansu, motywując to faktem, że klienci mogą się zorientować, że jestem osobą biseksualną.

Dyskryminacja to zjawisko, które przysporzyć może wielu negatywnych konsekwencji. Powoduje m.in. wykluczenie społeczne pewnych osób, co z kolei sprawia, że nie mogą one w pełni uczestniczyć w życiu społeczeństwa, integrować się nim ani być równoprawnymi jego członkami⁹⁴. Osoby dyskryminowane mają świadomość, że ich pole działania jest w pewnym stopniu ograniczone, jeśli chodzi o realizację planów, rozwijanie zdolności itd., mogą mieć także ograniczony dostęp do pewnych zasobów (np. pieniędzy czy edukacji)⁹⁵. Dyskryminacja odbija się też niekorzystnie na psychice osoby piętnowanej – jednostka taka może m.in. przestać czerpać zadowolenie z życia (może zachorować na depresję, mogą pojawiać się u niej myśli samobójcze)⁹⁶.

93 Por. M. Świder, M. Winiewski, *Sytuacja...*, op. cit., s. 48–50.

94 A. Winiarska, W. Klaus, *Dyskryminacja...*, op. cit., s. 25.

95 M. Borowska, M. Branka (red.), *Równość szans kobiet i mężczyzn a rynek pracy. Poradnik dla instytucji rynku pracy*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2010, s. 21, https://rownosc.info/media/uploads/rownosc_szans.pdf [dostęp: 19.01.2020].

96 *Dyskryminacja w pracy. Identyfikacja i przeciwdziałanie*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa, <https://docplayer.pl/16376094-Czlowiek-najlepsza-inwestycja-dyskryminacja-w-pracy-identyfikacja-i-przeciwdzialanie.html> [dostęp: 19.01.2020].

2. Metodologia badań

2.1. Przedmiot i cel badań

Przedmiotem przeprowadzonych badań było zjawisko homofobii w Polsce. Ich głównym celem było ukazanie, jak bardzo zjawisko homofobii może utrudniać życie osobom nieheteronormatywnym.

2.2. Problemy i hipotezy badawcze

Badania obejmowały dwa ogólne pytania badawcze:

- Jaka jest skala homofobii w Polsce (na podstawie doświadczeń respondentów)?
- Jakich zdarzeń homofobicznych doświadczają osoby nieheteronormatywne?

Pytania szczegółowe były następujące:

- Jakich zachowań homofobicznych najczęściej doświadczają osoby nieheteronormatywne?
- Jakie inne trudności życiowe towarzyszą osobom nieheteronormatywnym?

W toku badań sformułowano główne hipotezy badawcze:

- Biorąc pod uwagę doświadczenia osób badanych, poziom homofobii w Polsce jest wysoki.
- Osoby homoseksualne doświadczają przemocy (psychicznej, fizycznej, seksualnej).

Oraz hipotezy szczegółowe:

- Osoby homoseksualne najczęściej doświadczają bezpośredniej przemocy psychicznej.
- Respondentom towarzyszy także dyskryminacja w różnych dziedzinach życia społecznego, konieczność życia w ukryciu oraz homofobia pośrednia.

2.3. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Badania miało charakter jakościowy. Jego celem było możliwie dogłębne rozpoznanie problemu homofobii, identyfikacja zachowań, jakie najczęściej przytrafiają się osobom LG, oraz skutków tych zachowań. W badaniu została zastosowana technika badawcza, jaką jest wywiad swobodny. Z uwagi na wybraną formę badania nie zastosowano narzędzia badawczego, jakim jest kwestionariusz wywiadu. Autorka wykorzystywała ogólny zarys tematów, a dane zbierane były w trakcie swobodnej rozmowy.

2.4. Organizacja badań

Do poszukiwań przyszłych rozmówców autorka wykorzystywała portal Facebook, a konkretnie zrzeszone tam grupy osób homoseksualnych. Autorka przeprowadziła wywiady zarówno z mężczyznami, jak i kobietami, którzy zgłosili się do badań. Wiek respondentów był zróżnicowany.

3. Analiza wyników badań własnych

3.1. Przebieg badań

Przed przystąpieniem do badania w jednej z grup LGBT funkcjonujących na portalu Facebook autorka opublikowała ogłoszenie. Zawarła tam skrócony opis badania i opis grupy, do której jest ono kierowane. Pod postem zgłosiło się 28 chętnych (homoseksualnych mężczyzn i kobiet), spośród których autorka wybrała swoich badanych, dbając o zróżnicowanie płci i wieku. Kontakt nawiązywany był poprzez wiadomości prywatne na Facebooku, w których autorka jeszcze raz przedstawiła szczegóły badania. Dodatkowo autorka pytała o zgodę na wykorzystanie prawdziwego imienia, a także informowała o możliwości nieudzielania odpowiedzi na niektóre, zbyt intymne pytania. Następnie, jeśli termin był odpowiedni dla obu stron, odbywała się rozmowa. Wywiady przeprowadzane były tylko za pośrednictwem internetu. Zazwyczaj była to opcja bardziej dogodna dla osób badanych, która nie absorbowała tak wiele czasu. Proces przeprowadzania wywiadów trwał 1,5 miesiąca. W wywiadzie obowiązywała zasada całkowitej swobody wypowiedzi. Niektóre osoby odpowiadały na pytania w sposób wyczerpujący, inne – zdawkowo, wobec czego autorka moderowała rozmowę, zadając pytania pomocnicze. Celem było uzyskanie jak największej liczby informacji.

3.2. Społeczno-demograficzna charakterystyka badanych

W badaniu wzięło udział czterech młodszych mężczyzn (19–26 lat) i trzech starszych mężczyzn (27–46 lat). Młodszych kobiet (20–25 lat) było pięć, natomiast starszych (32–37 lat) – cztery. Większość respondentów mieszka w Warszawie lub innych większych miastach.

3.3. Zdarzenia homofobiczne i inne trudności

Artur, 27 lat

Bardzo chciałem komuś o tym powiedzieć [...] Okazało się, że nie była godna zaufania [przyjaciółka] i w ciągu paru dni stałem się pośmiewiskiem całej szkoły. Byłem gnębiony z tego powodu, poniżany. [...] W wieku 18 lat spotykałem się z pewnym mężczyzną. [...] Mój ojciec źle na to zareagował, wyrzucił mnie z domu [...].

Krzysztof, 39 lat

Kiedys jeden z sąsiadów wyzywał nas od pedałów, gdy nie chcieliśmy autem ustąpić pierwszeństwa. W dzieciństwie byłem przezywany na podwórku Steven (ten z Dynastii). Ja bezpośrednio nie doświadczyłem [homofobii], mój partner tak. Jego przyjaciel z żoną odwiedzili nas kilka razy, a potem napisali nam, że widok, gdy trzymamy się za ręce lub pogłaszczemy po ramieniu, jest dla nich obrzydliwy.

Artur, 46 lat

Mnie kiedyś, jak miałem 25 lat, ale pobiłem trzech homofobów, bo akurat trafili na zawodnika kick boxingu, czyli mnie. Bardzo się zdziwili, że jeden pedał pobił trzech byczków. Tak naprawdę to oni nawet nie wiedzieli, że jestem gejem, ale padały pod moim adresem teksty typu „ciota”, „cwel” czy „pedał”. Bo to takie modne było kiedyś tak wyzywać kogoś, kto się komuś nie podobał z jakiegoś powodu.

Patryk, 21 lat

W szkole wyzywiska, przepychanki, hejty na Facebooku, wstawianie moich zdjęć na wiocha.pl. Nie zabiło mnie to, więc nic mnie nie zabije [...]. Hmm, idąc z kolegą [...] dwie młode dziewczyny w wieku 12, 13 lat zwracają się do mnie „pedał” [...] Byłem często w szkole wyzywany. Ludzie zawsze na ciebie będą patrzeć inaczej, niektórzy nawet nie muszą hejtować, ale to widać, że nie trawią ciebie za bardzo. [...]

Wychowawczynie w podstawówce, kiedy chciałem zrobić projekt klasowy na gazetkę szkolną na okres świąteczny i jako jedyny się zgłosiłem, a ona powiedziała Ty nie, bo jesteś homo niewiadomo. I cała klasa w śmiech. Wyobraź sobie, że wychowawczynie ci to mówi przed całą klasą, w szóstej klasie albo piątej to było. Najlepsze, że oczywiście ona była [...] głęboko wierząca. [...] Najczęściej na Facebooku dostawałem komentarze pod zdjęciami, że gejzer [...] czy pedał. [...] Wiesz, co jest najgorsze [...] młodzi ludzie muszą systematycznie kłamać, chować się z tym, kim są [...] trzeba żyć jak więzień we własnym ciele. Nie można pogadać z rodzicami, bo jesteś młody, boisz się reakcji, nie pogadasz w szkole, bo wszyscy cię zjadą jak psa za to. Jeszcze ta religia, która próbuje ci wmówić, że jesteś diabłem, bo kochasz inaczej niż Biblia napisała. Masz wrażenie, że cały świat jest przeciwko tobie i tylko nieliczni cię rozumieją. Zaczynasz mieć wrażenie, że to nie ma sensu, że uśmiesz się w domu, mówisz, że okej, a za drzwi pokoju ryczysz, bo facet cię rzucił i nie możesz tego okazać nikomu za bardzo.

Adrian, 24 lat

Jak w miejscu publicznym trzymałem chłopaka za rękę, to często ludzie się wgapiali, nieraz z jakimś, ja wiem, obrzydzeniem, odrazą, czymś takim. Z matką przez parę miesięcy po coming outcie miałem gorsze relacje, czułem się odrzucany. Miałem przyjaciela, katolika, który mocno ograniczył ze mną kontakt w związku z moją orientacją. To miało miejsce kilka lat po moim coming outcie, u niego się nasiliła wtedy postawa religijna. Co prawda moja orientacja nie była jedynym powodem (w ogóle przeszkadzały mu moje poglądy na kwestie obyczajowe), ale na pewno była kluczowa. No i też np. powiedział mi, że nie przyszedłby na mój ślub, gdybym miał możliwość zawarcia małżeństwa z facetem w Polsce. Do tego sporo się nasłuchiwałem np. na studiach od osób, które nie wiedziały, że jestem gejem. Studiowałem na UKSW, gdzie część kadry miała mocne skrzywienie katolickie, i niektórzy nie kryli się, że według nich homoseksualna orientacja to choroba, ale tak jak mówię, to nie było wymierzone bezpośrednio we mnie [...] Trudno jest pokochać siebie, gdy tyle osób deklaruje wobec ciebie nienawiść (nawet jeśli nie jest wymierzona bezpośrednio w ciebie, a po prostu wobec całej grupy). Trudne jest przeżywanie strachu, że się dostanie wpierdol na ulicy, że bliscy cię odrzucą, że może to prawda, że nie da się być szczęśliwym gejem. Trudno jest nabrać dystansu do otoczenia i zrozumieć, że z tobą wszystko jest ok i to ludzie zięjący nienawiścią mają problem.

Konrad, 21 lat

Osobiście czuję się najbardziej zagrożony, kiedy wezmę za rękę na ulicy kogoś, kogo kocham. Czuję wtedy szybsze bicie serca, ale nie z powodu wielkiego uczucia, tylko ze strachu, że ktoś po prostu zareaguje na to agresją. Bardzo boję się tego, że zostanę pobity. Często jedną ręką trzymam chłopaka, a moja druga trzyma w kieszeni gaz pieprzowy, żeby choć trochę się uspokoić. To naprawdę okropne uczucie, a nie chcę ograniczyć kontaktu z bliską mi osobą tylko do domowego zacisza. Nie mówię tu o jakimś „zjadaniu się” na ulicy, ale po prostu chcę czuć się bezpiecznie, biorąc go za rękę [...] Moja mama nie ma nic przeciwko temu, że jestem gejem, ale naprawdę bardzo martwi się o moje bezpieczeństwo [...] ale to głównie „patriotów” się boję (wiesz, „chłopak, dziewczyna – normalna rodzina”), takie stereotypowe dresy. Pośrednio odczuwam, jeśli z kimś jestem związany, właśnie ten strach przed złapaniem się za ręce, on jest stały, łapię się na tym, że wtedy idę, trzymając gaz w kieszeni. Homofobia istnieje i czuję, że muszę być ostrożny [...] Trudne jest słuchanie homofobicznych żartów w gronach, które o mnie nie wiedzą i sam fakt, że nie mogę się przed takimi ludźmi ujawnić, bo zareagowałiby agresją. Trudne jest też to, że po prostu czuję się, jakbym był postrzegany przez państwo jako gorsza osoba, choćby przez brak związków partnerskich czy ochrony przed przemocą. Trudne jest też to, że boję się okazywać uczucia ukochanej osobie tej samej płci na ulicy (i chodzi tu tylko o takie delikatne rzeczy jak trzymanie się za ręce czy objęcie się, siedząc na ławce).

Maciek, 19 lat

M: *Moim prywatnym zdaniem homofobia niestety jest duża.*

A: *A prywatnie jej doświadczyłeś?*

M: *Myszę, że raz czy dwa razy się zdarzyło. Całe szczęście ograniczyło się to do samej agresji słownej. Było to po jakiejś imprezie i mój partner mnie przytulił i jakiś facet na przystanku zaczął nas wyzywać. Co krzyczał, niestety nie pamiętam, ale nie zareagowaliśmy, udaliśmy, że nie słyszymy i pan się odczepił po momencie.*

Justyna, 32 lata

A: *A uważasz, że w Polsce jest duża homofobia?*

J: *Uważam, że tak. Z roku na rok jest coraz gorzej, teraz apogeum przez PiS i kościół [...] nagonka na osoby LGBT ze strony ekipy rządzącej i innych środowisk; zrównywanie homoseksualistów z pedofilami.*

Emilia, 21 lat

A: *Czy spotkało cię kiedyś coś nieprzyjemnego?*

E: *Spotkało. I mnie samą, i znajomych [...]. W liceum jedna z nauczycielek wobec całej klasy obrażała homoseksualność, gdy moja przyjaciółka niechcący powiedziała w klasie, że mam dziewczynę, byłam mocno wykluczana przez pozostałe dziewczyny, a facci rzucali czasami niestosowne komentarze, jeden nawet narzucał się fizycznie, komentując, że „potrzeba mi prawdziwego mężczyzny i zaraz miną mi te wymysły”. Na uczelni niektórzy wykładowcy są otwarcie nieheteronormatywni i wszystko jest ładnie, pięknie. Najgorzej bywało podczas parad tak naprawdę. Moja przyjaciółka szła do wukadki z flagą bi i trzech gładkich ortalionowych wojaków z aerodynamicznymi czaszkami zaczęło za nią wołać różnymi obelgami i grozić, że ją zgwałcą. Niczego nie zrobili, ale też ona wyskoczyła do pociągu, nim się zbliżyli na odległość dającą możliwość zrobienia czegokolwiek. Mój przyjaciel i jego chłopak chodzą często za rękę publicznie i czasami nadal zdarzają się te wykrzyczane wymuszonym basem „PEDAŁYYY”. Gdy jeszcze byłam z moją pierwszą dziewczyną, chodziliśmy za rękę i czasem daliśmy sobie szybkiego całusa w usta i często inne dziewczyny patrzyły na to z odrazą i mówiły coś w stylu „Boże... niech one się do nas nie zbliżają, bo ja zacznę krzyczeć...”.*

Irena, 25 lat

A: *Doświadczasz przykrych sytuacji z uwagi na orientację?*

I: *Nigdy nie doświadczyłam w Krakowie.*

A: *A gdzieś indziej?*

I: *W Przemyślu. Nie były jakieś drastyczne, czasem ktoś coś za nami zawołał, jakieś głupie komentarze, ale nic więcej. Według mnie im mniejsze miasto, tym gorzej.*

A: *Na co dzień ukrywasz swój związek czy prezentujesz go naturalnie tak jak pary hetero?*

I: *To zależy w jakim środowisku, wśród znajomych czy na ulicy jestem zupełnie naturalna, natomiast w pracy ze względu na jej charakter nie dzieliłam się aż tak swoim życiem prywatnym [...] Nie to, że się boję, co póki co wole pozostać powściągliwa w tych kwestiach, dopiero od niedawna pracuję tam, gdzie pracuję. Sama potrzebuję czasu, żeby nabrać zaufania.*

Kasia, 24 lata

A: *Ze strony społeczeństwa spotkało cię kiedyś coś niemilego?*

K: *Zdarzały się sytuacje, że ktoś coś tam mnie obraził, np. na juwenaliach byłam z moją dziewczyną były i się zaczął rzucać jakiś chłopak do niej, więc mu powiedziałam, że ma odejść. Sąsiedzi, tacy starzy, nie odpowiadają mi „dzień dobry”. Sąsiadka na poprzednim mieszkaniu nastawiała innych sąsiadów*

przeciwko mnie, bo, cytując: „to jest wstrętne lesb”. [...] trudne jest dla mnie to, że boję się chodzić ulicą z dziewczyna za rękę, że nie ma akceptacji.

Karolina, 24 lata

A: Możecie sobie okazywać miłość wszędzie?

K: Raczej tak, ale staramy się raczej zachowywać powściągliwie [...] Nie boimy się, ale z racji zawodu wykonywanego przez moją dziewczynę mogłoby jej to w jakiś sposób zaszkodzić.

A: Spotkało was kiedyś coś niemiłego?

K: Raz ktoś nas wyzywał pod klubem hetero od „lesb”, czasem ktoś się dziwnie popatrzył [...].

Gosia, 37 lat

A: Czego dotyczyły te groźby?

G: Nie mogłyśmy zamieszkać z początku razem, bo matka mojej partnerki straszyla nasłaniem policji, opieki społecznej oraz tym, że nie odda najstarszej wnuczki (i faktycznie przetrzymywała ją u siebie). Oprócz tego „standardowe” teksty o użyciu siły fizycznej. Robienie ze mnie rozwiązłej dewiantki, dziś to już mi się tylko śmiać z tego chce...

Agnieszka, 35 lat

A[utorka]: Okazujecie sobie z partnerką uczucia publicznie?

A[gnieszka]: Trzymamy za ręce, obejmujemy, raczej nie całujemy się namiętnie w miejscach publicznych. [...] W większych miastach i za granicą – bez problemów z bardziej spontanicznymi intymnymi zachowaniami [...] Jak czytam wszystkie doniesienia i polityczne wymysły, które są często bezpośrednim atakiem, także w stosunku do mnie, to stwierdzam, że może czas wyjechać. Bo nie oszukując nikogo, to, że wolę mieć partnerkę tej samej płci, to nie powinno nikomu w niczym przeszkadzać. [...] Dotyka mnie zachowanie rodziny mojej partnerki. Dotyka mnie również brak akceptacji dla formalizowania związków jedнопłciowych [...] Trudna jest dla mnie polska scena polityczna, kościół. Homofobia urosła tak głęboko, że nie wiadomo, gdzie ma korzenie.

Ilona, 34 lata

Spotkało mnie kilka razy, poza tym, że znajomi odeszli, a rodzina się mnie wyrzekła. Raz pobicie, gwałt (o tym nie chcę mówić), kilkakrotnie głupie uwagi. Zazwyczaj jednak dają się poznać jako człowiek i na pytania o rodzinę naturalnie odpowiadam, że mam partnerkę, choć podobno i tak po mnie widać.

Joanna, 20 lat

Od ludzi, którzy o mnie wiedzą, nie. Jest mi przykro, kiedy ktoś mówi o homoseksualistach w zawistny sposób, a nie wiedzą, kto siedzi obok nich albo jak czytam setki hejterskich komentarzy w internecie o środowisku lgbt. Dotyka mnie to, bardzo mi się robi przykro i nie rozumiem, co czyjaś miłość innym przeszkadza, ale potem myślę o tym, że mam szczęście, że otaczają mnie ludzie, którzy nie mają nic przeciwko (ci, którzy wiedzą) i że najważniejsze jest to, że my wiemy, że się kochamy i inni nie przeżyją naszego życia za nas i nic im do tego.

3.4. Wnioski z badań

Powyższe wywiady ukazują dużą skalę homofobii, z którą zderzają się osoby nieheteronormatywne. Analiza wykazała, że respondenci najczęściej doznają homofobii bezpośredniej, która w zdecydowanej większości polega na przemocy psychicznej (najczęściej wyzwiska i nieprzyjemne komentarze). Inne trudności życiowe, z którymi wskutek homofobii zmagają się respondenci, to konieczność ukrywania swojej orientacji

seksualnej (odcinanie się od osoby bliskiej w sferze publicznej, np. jeśli chodzi o złapanie za rękę na ulicy, brak możliwości swobodnego wypowiadania się na temat siebie oraz swojego partnera). Wielu rozmówców poruszyło kwestię homofobii pośredniej (skierowanej do ogółu grupy), tj. negatywnych komentarzy w internecie, doniesień politycznych, wypowiedzi kościoła na ich temat. Osoby LG wyraźnie dotyka to, w jaki sposób mówi się o nich publicznie – zazwyczaj pomiata się nimi i traktuje ich jako obywateli gorszej kategorii. Ostatnim aspektem mieszczącym się w kategorii trudności życiowych, który również przysparza wielu zmartwień osobom nieheteronoratywnym, jest dyskryminacja, tj. nieregulowanie kwestii prawnych w zakresie związków jednopłciowych oraz mowy nienawiści.

Zakończenie

Życie osób nieheteronormatywnych w dzisiejszej Polsce jest na pewno łatwiejsze niż kilkanaście lat wcześniej. Mimo wszystko mniejszość seksualna nadal doświadcza homofobii, zarówno bezpośredniej, jak i pośredniej. Skala oraz różnorodność bezpośrednich zachowań homofobicznych jest zatrważająca. Osoby homoseksualne muszą ponadto mierzyć się także z atakami pośrednimi – wymierzonymi w całą społeczność LG. Dla niektórych lesbijek czy gejów wyzwisko rzucone prosto w twarz może być nawet mniej krzywdzące aniżeli np. przekaz medialny przedstawiający homoseksualistów jako ludzi chorych i wynaturzonych. Atak mediów na osoby nieheteronormatywne staje się pożywką dla mas. Społeczeństwo często nie ma świadomości, że pod szyldem „LGBT” znajdują się zwykli ludzie – którzy mają uczucia. Przyzwala się na mowę nienawiści wobec osób homoseksualnych, a także żarty na ich temat. Wiele takich przypadków można znaleźć, przeglądając chociażby wypowiedzi zwykłych obywateli na portalach społecznościowych.

Oprócz typowej, wielowymiarowej przemocy osoby nieheteronormatywne odczuwają również trudności związane z ukrywaniem orientacji seksualnej przed bliskimi, brakiem swobody w otwartym mówieniu o swoim partnerze. Prowadzą więc często podwójne życie. Ponadto brakuje regulacji prawnych dla związków jednopłciowych, co nastrocza im wielu zmartwień, np. w kwestii dziedziczenia czy opieki medycznej. Społeczeństwo, wychodząc z założenia „Niech robią, co chcą, ale w swoim domu”, swoją neutralnością odcina się równocześnie od osób homoseksualnych, ich trudności życiowych, jest zobojętniałe, nie reaguje na mowę nienawiści.

Zjawisko homofobii określa się jako niechęć do homoseksualizmu. Jest ono na tyle wielowymiarowe, że obejmuje przemoc psychiczną, fizyczną, seksualną, domową, a także dyskryminację, która objawia się gorszym traktowaniem w różnych dziedzinach życia społecznego. Tego rodzaju zachowania powinny być określone w polskim prawie jako przestępstwa z nienawiści/mowa nienawiści, ponieważ wymierzone są w konkretne osoby z uwagi na ich cechę (orientację). Niestety: na niekorzyść społeczności LG – tak nie jest.

Celem rozważań podjętych w niniejszym artykule było ukazanie, jak bardzo zjawisko homofobii może utrudniać życie osobom nieheteronormatywnym. Zdaniem autorki zamierzony cel został osiągnięty. W sposób szczegółowy i wyczerpujący została podjęta problematyka homofobii. W części teoretycznej dokonano charakterystyki problemów, z jakimi musi mierzyć się mniejszość seksualna. To z kolei zostało wzbogacone autentycznymi wypowiedziami osób nieheteronormatywnych. Aby w należyty sposób osiągnąć wyznaczony cel, w części badawczej autorka przeprowadziła także wywiady z osobami nieheteronormatywnymi, które opowiedziały w szczegółowy sposób o doświadczanych przez nich sytuacjach homofobicznych.

Bibliografia

Literatura

- Chruszczewski M.H., *Pomimo homofobii* [w:] M. Baer, M. Lizurej (red.), *Z odmiennnej perspektywy. Studia queer w Polsce*, Arboretum, Wrocław 2007, s. 141–163.
- Dunin K., *Fałszywi przyjaciele. Pożądana asymilacja czy asymilacja pożądana?* [w:] Z. Sypniewski, B. Warkocki (red.), *Homofobia po polsku*, Sic!, Warszawa 2004, s. 17–26.

- Jedlecka W., *Formy i rodzaje przemocy*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2017, z. XI, s. 13–29.
- Krajewska-Kułać E., Kowalczyk K., Kułać-Bejda A., Guzowski A., Kułać W. (red.), *Różne barwy przemocy. Praca zbiorowa*, Uniwersytet Medyczny w Białymstoku, Białystok 2016.
- Młyński J., *Przemoc w rodzinie – skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2012, t. 4, nr 2(7), s. 141–156.
- Olmińska A., *Dyskryminacja jako przykład nierównego traktowania pracownika*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2017, nr 17, s. 337–352.
- Pharr S., *Homofobia – narzędzie seksizmu*, przeł. B. Kozak, Fundacja Autonomia, Kraków 2008.
- Pietruczuk E., *Przestępstwa z nienawiści wobec osób LGBT*, „Przegląd Prewencyjny” 2012, nr 5, s. 30–35.
- Rudniański J., *Klasyfikacja, źródła i ocena przemocy w stosunkach międzyludzkich* [w:] B. Hołyst (red.), *Przemoc w życiu codziennym*, Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej, Cinderella Books, Warszawa 1997, s. uzupełnić.
- Sypniewski Z., Warkocki B., *Homofobia po polsku*, Sic!, Warszawa 2004.
- Weinberg G., *Ludzie zorientowani homoseksualnie w społeczeństwie*, przeł. J. Jaworski, Softpress, Poznań 1991.
- Winiarska A., Klaus W., *Dyskryminacja i nierówne traktowanie jako zjawisko społeczno-kulturowe*, „Studia BAS” 2011, nr 2(26), s. 9–40.
- Wycisk J., *Homofobia jako źródło zagrożeń dla bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w szkole*, „Dziecko Krzywdzone” 2018, t. 17, nr 1, s. 96–114.

Źródła internetowe

- Bartek Żrebiec, Ośrodek Monitorowania Zachowań Rasistowskich i Ksenofobicznych – Facebook, 5.02.2019, <https://www.facebook.com/osrodek.monitorowania/photos/a.137368036438338/912899242218543/?type=3&theater> [dostęp: 9.03.2019].
- Biedroń R., *Wprowadzenie do raportu* [w:] G. Czarnecki (red.), *Raport o homofobicznej mowie nienawiści w Polsce*, Kampania Przeciw Homofobii, Warszawa 2009, s. 7–15, https://www.kph.org.pl/publikacje/homofobiczna_mowa_nienawisci.pdf [dostęp: 19.01.2020].
- Bogacki K., Drabarz A., Śmiszek K., *Przeciwko dyskryminacji. Poradnik prawny*, Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa 2013, http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1029/przeciwdyskryminacji_-_poradnik_prawny.pdf [dostęp: 19.01.2020].
- Borowska M., Branka M. (red.), *Równość szans kobiet i mężczyzn a rynek pracy. Poradnik dla instytucji rynku pracy*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2010, https://rownosc.info/media/uploads/rownosc_szans.pdf [dostęp: 19.01.2020].
- CBOS, *Stosunek Polaków do związków homoseksualnych*, „Komunikat z Badań” 2019, nr 90, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_090_19.PDF [dostęp: 25.01.2020].
- Czarkowska M., *Skutki przemocy w rodzinie*, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Bielsku Podlaskim, 6.11.2017, <http://www.pccprbielskpodlaski.pl/pomoc-spoeczna/skutki-przemocy-w-rodzinie> [dostęp: 14.02.2019].
- Dołęgowska L., *Ks. dr Dariusz Oko dla Frondy: Przerażająca prawda o gejach i gender*, Fronda.pl, <http://www.frona.pl/a/ks-dr-dariusz-oko-dla-frondy-bylem-w-skandalistach-zeby-mowic-prawde-o-gejach-i-gender,88707.html> [dostęp: 26.02.2019].
- Doświadczenia osób LGBT z dyskryminacją i przestępstwami z nienawiści w UE i Chorwacji*, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Wiedeń, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2013_lgbt-survey-factsheet_pl.pdf [dostęp: 19.01.2020].
- Dyskryminacja*, Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/dyskryminacja;2555760.html> [dostęp: 15.02.2019].
- Dyskryminacja w pracy. Identyfikacja i przeciwdziałanie*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa, <https://docplayer.pl/16376094-Czlowiek-najlepsza-inwestycja-dyskryminacja-w-pracy-identyfikacja-i-przeciwdzialanie.html> [dostęp: 19.01.2020].

- Goryczka K., *Wpływ przemocy w rodzinie na rozwój zaburzeń psychicznych*, Więc Jestem! Studencki Serwis Rozwoju, 2.10.2014, <http://www.wiecjestem.us.edu.pl/wpływ-przemocy-w-rodzinie-na-rozwoj-zaburzeń-psychicznych> [dostęp: 4.01.2019].
- Helios J., Jedlecka W., *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/80015/Wspolczesne_oblicza_przemocy.pdf [dostęp: 19.01.2020].
- Homofobia i dyskryminacja z powodu orientacji seksualnej i tożsamości płciowej w państwach członkowskich UE. Część II, Sytuacja społeczna*, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Wiedeń 2009, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-hdgs-report-part2_pl.pdf [dostęp: 19.01.2020].
- Kośmiński P., „Kieszonkowe dawaleś, jak byłaś normalna”. Rozmowa o przemocy domowej wobec osób LGBT, Gazeta Wyborcza, 25.05.2017, <http://wyborcza.pl/7,75398,21861143,kieszonkowe-dawalem-jak-bylas-normalna-rozmowa-o-przemocy.html> [dostęp: 14.02.2019].
- Mariusz Pierwszy, Ośrodek Monitorowania Zachowań Rasistowskich i Ksenofobicznych – Facebook, 13.02.2019, <https://www.facebook.com/osrodek.monitorowania/photos/a.137368036438338/917507888424345/?type=3&theater> [dostęp: 8.03.2019].
- Maya O., *Policja: W Polsce nie ma przestępstw motywowanych homofobią. Organizacje praw człowieka protestują: 53 przypadki*, na: Temat, 18.11.2016, <https://natemat.pl/194853,policja-w-polsce-nie-ma-przestepstw-motywowanych-homofobia-organizacje-praw-czlowieka-protestuja-53-przypadki> [dostęp: 12.01.2019].
- Młody z Prawicy, Janusz Korwin-Mikke – O gejach i homoseksualistach [Najlepsze wypowiedzi], YouTube, 10.05.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=QBLRBncSttY> [dostęp: 24.11.2018].
- Patriogeneral, *Lech Wałęsa o gejach*, YouTube, 1.03.2013, <https://www.youtube.com/watch?v=BsNqO-RI78JU> [dostęp: 24.11.2018].
- Praca z osobami pokrzywdzonymi przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową. Praktyczny przewodnik*, Warszawa 2018, http://www.lgbthatecrime.eu/handbook/pdf/Web_Working%20with%20Victims_pl.pdf [dostęp: 19.01.2020].
- Przeciw dyskryminacji. Poradnik Rzecznika Praw Obywatelskich*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/BIULETYN_RPO_Materialy_nr_78.pdf [dostęp: 19.01.2020].
- Przemoc psychiczna tak samo groźna jak fizyczna*, Focus, 21.10.2015, <https://www.focus.pl/artykul/przemoc-psychiczna-tak-samo-grozna-jak-fizyczna> [dostęp: 12.01.2019].
- Przemoc seksualna wobec dzieci. Informator dla rodziców i opiekunów*, Pełnomocnik Rządu do spraw Równego Traktowania, https://przemoc.gov.pl/uploads/50/broszura%20A5%20DRUK_1434481791.pdf [dostęp: 19.01.2020].
- Radio Plus Radom, *Bilans Dnia – ks. Marek Drzewiecki*, YouTube, 14.03.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=qdou6LoDo0A> [dostęp: 7.04.2019].
- Rodzaje przemocy*, Niebieska Linia, <http://www.niebieskalinia.info/index.php/przemoc-w-rodzinie/8-rodzaj-przemocy> [dostęp: 9.01.2018].
- Slawomir Artemniak, Ośrodek Monitorowania Zachowań Rasistowskich i Ksenofobicznych – Facebook, 11.02.2019, <https://www.facebook.com/osrodek.monitorowania/photos/a.137368036438338/916565135185287/?type=3&theater> [dostęp: 9.03.2019].
- Świder M., Winiewski M. (red.), *Sytuacja społeczna osób LGBT w Polsce. Raport za lata 2015–2016*, Kampania Przeciw Homofobii, Warszawa 2017, <https://kph.org.pl/wp-content/uploads/2017/11/Sytuacja-spoeczna-osob-LGBTa-w-Polsce.pdf> [dostęp: 19.01.2020].
- Turlej E., *Kacper. Samobójstwo, które wstrząsnęło Polską*, Newsweek, 24.09.2017, <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/samobojstwo-nastoletniego-kacpra-nie-wytrzymal-przesladowan/h35pjds> [dostęp: 20.12.2018].

W Polsce nie ma homofobii? Raport OBWE dotyczący przestępstw z nienawiści, Kampania Przeciw Homofobii, 17.11.2016, <https://kph.org.pl/w-polsce-nie-ma-homofobii-raport> [dostęp: 9.01.2019].

Walka z dyskryminacją ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową, UNIC Warsaw – Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, 16.05.2013, <http://www.unic.un.org/pl/strony-2011-2015/nowa-strona:-dyskryminacja-ze-wzgledu-na-orientacje-seksualna-i-tozsamosc-plciowa/2441> [dostęp: 7.01.2019].

Wojtasik Ł., *Cyberprzemoc – charakterystyka zjawiska* [w:] idem (red.), *Jak reagować na cyberprzemoc. Poradnik dla szkół*, wyd. 2 popr., Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa [2010], s. 6–10, https://www.edukacja.fdds.pl/cb0428e3-c0d8-47cb-8508-1b865100a1f9/Extras/ksiazka-jak_reagowac_na_cyberprzemoc-FDDS-12042017.pdf [dostęp: 19.01.2020].

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

Varia

Niepublikowany materiał badawczy Centrum Badań nad Uprzedzeniami nt. zdarzeń przemocowo-dyskryminacyjnych wobec osób LGBT, badania przeprowadzone w latach 2017–2018 – raport w przygotowaniu.